

Lőrincze Lajossal

Sok jó emlékezetű kapcsolat fűzött össze azzal a múlt század negyvenes éveiben felnövekvő nyelvésznemzedékkal, amelyhez magamat is számítanám, de amelynek java része sajnos nincs már az élők sorában. Am bármennyire szívesen őrzöm is magamban nemzedéktársaim személyiségének kedves jegyeit, azt a szoros és huzamos szakmai és személyes viszonyt, amely Lőrincze Lajoshoz kötött egy fél évszázadon át, e nemzedéki viszonylatok között is különlegesnek, mondhatni páratlannak tekinthetem.

Mielőtt Lajos barátomról érdemben emlékeznék, hadd soroljam föl személyes kapcsolatunknak és sokban párhuzamos életutunknak főbb külső mozzanatait. Teszem ezt annak jegyében, illetőleg annak nyomatékos bizonyságául, hogy amit róla mondani fogok, az nem felszínes, futó benyomásokra épül, hanem tartós és belém mélyen rögződött tapasztalatok az alapjai. Hozzá fűződött viszonyom ad lehetőséget arra is, hogy visszapillantásomban egyrészt személyes ügyekre tegyem a hangsúlyt, másrészt kettőnkre esetenként többes számot használhassak.

Emlékezetem szerint 1946 tavaszán, a Magyar Nyelvtudományi Társaság egyik felolvasóülésén ismerkedtünk össze. Akkori egyirányú szakmai érdeklődésünk, kutatási tematikánk: a helynévkutatás rögtön közel is hozott minket egymáshoz. 1947-ben szinte egy időben jelent meg – nem véletlenül közeli felfogást tükröztetve – mindkettőnk első számottevőbb munkája: tőle a „Földrajzineveink élete”, tőlem „A Nyárádmunte földrajzinevei”. Ugyanez év telén a Magyarságtudományi Intézet kiküldetésében együtt töltöttünk két szerföltött eseménydús, emlékezetes hónapot a Bonyhád melletti Hidas faluban, az oda nem sokkal előbb a Bácskából, a szerbek elől menekült bukovinai (andrásfalvi és istensegítsi) székelyek körében, akik viszont az onnan a falu teljes lakosságát illetően, egy szálíg kitelepített németek helyébe kerültek. Ez az akkori zilált társadalmi-politikai viszonyok közepette eltöltött időszak volt szoros személyes egymásrataltságunk első alkalma. 1949-ben, az egyetemi Magyarságtudományi Intézet erőszakos felszólata után több jeles pályatársunk soraiban együtt kerültünk az akkori Kelet-európai Tudományos Intézet keretébe, pontosabban annak ideiglenesen Nyelvtudományi Munkaközösség elnevezést kapott részlegébe, majd álltunk mindketten a Magyar Nyelvjárások Atlasza előkészítő munkálatainak szolgálatába. Az 1950-ben e részleg tagjaiból is kialakított akadémiai Nyelvtudományi Intézetben kezdtük el az atlasz hazai gyűjtőmunkáját, majd sokszor dolgoztunk még évekig párban, Lajos a szóföldrajzi, én a nyelvtani anyag gyűjtőjeként. Még állandóbb, mindennapos volt ekkor az együttes tevékenységünk az addig publikált népnyelvi anyag egybeállításában, amelynek terméke, a „Magyar nyelvjárási bibliográfia” 1951-ben közös szerkesztésünkben meg is jelent.

1951 végén útjaink csak „hivatalos”, szervezeti szinten váltak külön, Lőrincze Lajos az intézetben dogozott tovább, hamarosan igazgatóhelyettesként, én pedig visszakerültem az egyetemre, a Magyar Nyelvtudományi Tanszék adjunktusaként; e tény azonban közös ügyeink vitelét lényegében nemigen befolyásolta. 1952 számunkra két közös eseményt is hozott. Az akkor indult tudományos fokozati rendszer keretében addigi eredményeink alapján disszertáció benyújtása nélkül, egyszerre kaptuk meg a kandidátusi címet. Ugyancsak nagy örömet jelentett számunkra, hogy ez év végén megbízást kaptunk romániai kiküldetésre, a magyar nyelvátlasz-munkálatok ottani megszervezésére. Ez a mozzanat lett a megalapozója a később a határainkon kívül hosszú évek során kettesben végzett gyűjtőmunkánknak. Romániában 1955-től 1959-ig négyszer 1-1, egyszer 2 hónapon át dolgoztunk együtt, majd 1960-tól 1963-ig négyszer 1-1 hónapot töltöttünk Jugoszláviában. Csupán ez összesen 10 hónap állandó együttlét.

Folytathatnám még életünk további összekötő szálainak, szakmai és személyes kapcsolatunknak taxatív felsorolását onnan, hogy szinte egy időben léptünk a két magyar nyelvészeti folyóirat szerkesztői útjára, s dolgoztunk e minőségben is zökkenőmentes egyetértésben, s zárhatnám az arra utalással, hogy több mindenben válllvetve, lényegében azonos törekvésekkel vettünk részt tudományos és nyelvi ismeretterjesztő közéletünk különféle színterein.

Ha csak együttléteink Lőrincze Lajoshoz kapcsolódó, rá jellemző emlékezetes mozzanatainak, se szeri, se száma epizódjainak elővezetésébe kezdenék is itt bele, nemigen volna a felidézés abbahagyható, vagy legalábbis nem bírnák azt el egy közlemény keretei. Ezért inkább arra szorítkozom, hogy személyiségének, az élet dolgaihoz való hozzáállásának, szemléletének bennem rögződött néhány jellegzetes vonását emeljem ki, az óhatatlanul szubjektív közelítés jegyében.

Hadd kezdjem szigorúbban szakmai dolgokkal. Művelt tudományához páratlan hivatástudattal és alázattal viszonyult, választott témáit nagy empátiával, szeretettel kezelte. Talán nem tévedek, amikor azt vélem, hogy a nyelvi dolgok iránti érzékenységét és szakmájában elmélyedt felhasználó készségét jelentékeny módon meghatározták azok az ifjúkori élmények, amelyeket szülőfaluja, Szentgál népnyelvének hagyományyaiból, ízeiből merített. Ezt tanúsítja nemcsak szorosán ide vágó témáinak hosszú sora, hanem ott rejlettek az élőbeszéd akár népnyelvi, akár köznyelvi szintjét illető kutatási felfogásának, ítéleteinek egészében, és sokszorosán megjelentek szóbeli és írásbeli utalásaiban. Az élőnyelvi problematika iránti vonzalmát nyilvánvalóan csak erősítették hosszú idejű, hatalmas nyelvi anyag birtoklását elősegítő nyelvátlaszgyűjtő tapasztalatai. Mindezek mellett nagyon széleskörű volt magyar irodalmi műveltsége, beleértve a kortárs szépirodalom követését is.

Kutatói habitusának tematikus elkötelezettsége a nyelvi tények állandó figyelésének és rögzítésének igényével párosult. Együttléteink megszámlálhatatlan alkalmával tapasztaltam, hogyan kapta elő rögtön egyenesen erre a célra rendszerezített kis füzetét minden „soron kívüli”, tehát nem közvetlenül vagy témakörileg az atlasz gyűjtőfüzetébe tartozó nyelvi jelenség rögzítésére. Írásai tanúságot tesznek arról, hogy aprólékosságig menő regisztrációs hajlama milyen gondossággal, pontossággal járt együtt, hogy első látásra kibogozhatatlannak tetsző élő-

nyelvi jegyzetanyagát mily logikai rendbe szedve tudta hasznosítani. Kutatói gondossága, minden apró adatra figyelése, filológiai pontossága természetesen ugyanígy megnyilvánult az írott nyelv hagyatékának tanulmányozásában, felidézésében is; tételeinek bizonyításaként gyakran, nagy anyagismerettel nyúlt XIX. századi klasszikusainkhoz. Ugyancsak jellemző volt rá témái szakirodalmi előzményeinek lelkiismeretes számbavétele is. Jó volna, ha adattisztelő filológiai erejeit és tudománytörténeti etikusságát minél többen követhetnék a jelen és a jövő magyar nyelvészei.

Nem ez a megfelelő alkalom Lőrincze Lajos szakmai eredményei részleteinek felidezésére. Gondolom, szűkebb működési területének szakemberei ezt úgyis megteszik. Teljesítményének egészére, illetőleg ennek tudományos szinten elismerésére vonatkozóan egy megjegyzést mégis teszek. Meggyőződésem volt és marad: életművével föltétlenül méltó lett volna az akadémiai tagságra. Elsősorban egykori minősítési rendszerünk merev szabályai, valamint kimondottan az anyanyelv tanulmányozására, benne a nyelvi értékekkel, ízléssel, használattal kapcsolatos vizsgálatoknak és azok közszínterre vivésének a tudományos elismerésben megnyilvánuló, fokozódóan negatív megítélése voltak az őt ért méltánytalanság fő okai. De nem lehet elhallgatni, hogy volt ebben része az ő szubjektumának is, hiszen hiába biztatták, kérelték nemegyszer barátai, hogy tegyen eleget megannyi könnyítéssel feloldható formaságoknak, lelkileg talán érthetően, ám mégis a realitások figyelmen kívül hagyásával szinte makacs következetességgel elhárította ezt. Ezzel együtt nem lehet vitás, hogy Lőrincze Lajos a múlt század második felének legkiválóbb hazai nyelvészei között tartandó számon.

Az anyanyelvünk ügyében kifejtett fáradhatatlan munkásságának megbecsülésében bőven és méltán kárpótolta őt egy más jellegű, színterű értékelés: a hazai társadalomban, sőt a magyar nyelvközösségben széleskörűen kelt ismertsége, illetőleg ami ennél jóval több, elismertsége, az őt hallgató és olvasó közönség élénk rá figyelése, befogadó szeretete. Fontos kiemelni, hogy joggal támadt népszerűségét milyen szerénységgel, emberi és tudósi visszafogottsággal élte meg. Rendszeres rádiós szereplése folytán ismertsége már az ötvenes évek közepén túllépte a hazai tért. Ez a tény, tekintve romániai gyűjtőmunkánk ekkori nehézségeit (vegyük számba, hogy mi 1957 késő tavaszán [!] is már ismét kint dolgoztunk Erdélyben), különleges „népi” támogatást adott munkánkhoz. Az én ottani helyismeretem és személyes kapcsolataim munkánkban eligazító tényezőjét messze felülmúlta az ő nevének ismertsége, az ő nyelvi-nemzeti összetartozást sugalló éteri közvetítő szerepének, mondhatni nimbuszának hatóereje a magyar rádiót szorgosan hallgató erdélyi magyar értelmiség körében. Márpedig ez a falusi értelmiség volt az, amely akkori többoldalúan kényes helyzetünkben több irányban is támaszt nyújtott számunkra; az ő közvetítő szerepük tárta szélesre többek között a falu népének, adatközlőinknek akkor bizony nagyon zárt kapuit. Az ennek folyományaként minket körülvevő, némelykor különböző formákban túl is áradó érdeklődést és szeretetet csak tovább növelte az ő nemcsak rádión keresztül megismerhető mondanivalója, hanem személyesen is ható kedves, közvetlen egyénisége. De a meghitt, bensőséges környezettől sem hagyta soha kizökentetni magát gyűjtési munkájának rendszerességéből, annak akár többszörös ismérléssel is ellenőrzött végzéséből.

Lőrincze Lajossal együtt munkálkodni akár az íróasztal mellett, akár a nyelvi gyűjtőmunka mindennapjaiban könnyű, kellemes viszonylat volt. Ezt hosszú külföldi együttléteinkkel kapcsolatban azért hangsúlyozom külön is, mert az ott-hontól távol, szokatlan, nem mindig kedvező külső körülmények között, az élet minden viszonylatában, mozzanatában, szó szerint éjjel-nappal szoros összefüggésben együtt lenni bizony eléggé embert próbáló türelmi feladat. Hogy ezt a helyzetet hosszú éveken keresztül zökkenőmentesen, az egymásra utaltság baráti viszonylatában tudtuk megoldani, az főként az ő érdeméből adódott, emberi közvetlensége, figyelme, tapintata, derűs életszemlélete, a nehézségek közepette is magát mindig feltaláló énje s nem utolsósorban humora nagyban elősegítette.

Lajos szenvedélyes természetimádó, tájszerető ember volt. Nyelvi gyűjtőmunkánk jellegéből, céljából adódó, mindig újabb és újabb vidékeket megismerő lehetőségeinkben nagy örömet lelte, vándorlásaink sorra következő célhelyeinek várható érdekességeit már előre fontolgatta, ízlelgette. Vendéglátóinknak pihenőideinket biztosító nagyvonalúságából, ami a román és a jugoszláv Akadémiának egyformán köszönhető, volt is módunk barangolni, szemlélődni, üdülni Máramarostól az Adriáig sok gyönyörű helyen. De ezen túlmenően, mindennapi gyűjtőmunkánk végzésekor, a sorra-rendre következő falukban sem hagytuk ki soha a hely természeti környezetének megismerését. Mivel a nyelvi gyűjtésre kedvező időből általában kiesett a déli – kora délutáni szakasz, ebéd után rendszeresen elindultunk a környék terepszemléjére. Lajos fürge lépéseit ilyenkor alig győztem követni. Ha pedig pihenőideinkben nagyobb hegyek megmászásába fogtunk – rendszerint az ő javaslatára –, mindjobban elmaradtam számomra egyre gyorsulónak tűnő tempójától. Különösen kedvelte az erdőket – bevallottan a szentgáli erdők iránti, utáni nosztalgiából –, és gyönyörűségét lelte a különféle fa- és bokorfajták keresésében. A mogyoróbokrok voltak a kedvencei, sok fajtát tudott bennük megkülönböztetni, egyébként itthoni, balatonszabadi telkét is ezekkel ültette körül, sőt nekem is hozott belőlük egy ritka példányt ajándékba, ma is szépen viruló, kedves emlékem.

Találékonyága, játékszeretete, jó értelemben vett fifikussága páratlan volt. Az atlaszgyűjtés eléggé sokszor együtt járt poharazgatással, a házigazdák óhatatlanul egyre belelendülőbb kínálgatásával, Romániában és Jugoszláviában pedig egyaránt különösen erős pálinka fogyasztásával. Egyikünk sem kedvelte az italt, Lajos még a látványától is borzadt. Ahhoz azonban óriási rutin kellett, előrehaladottabb munkastádiumban pedig majdnem „halálmegvető” bátorság, hogy visszatartani lehessen a fokozódó kínálgatást. Ő e „műfajban” valósággal művészi tökélyre fejlesztette a legkülönfélébb szóbeli és kézügyességi elhárító műveleteket, s esténként, mikor szállásunkra tértünk, szinte gyerekes örömmel, huncut kuncozással körítve adta elő az aznapi kritikus helyzetekből kiváltó sikereit. Ha némelykor együttesen kerültünk ilyenféle veszélybe, valóban csak ámulni tudtam furfangos leleményein, amikkel az efféle eseteket meg lehetett úszni.

Játékosságának, pajkos vetélkedési hajlamának megnyilvánulásai végigkísérték közös útjainkat. Párviadalra hívott ki, hogy melyikünk tud szebb vesszőt faragni (hatalmas bicskagyűjteményéből mindig hozott magával több válogatott darabot is), hogy ki képes kövel messzebbre hajítani, hogy a tenger szélén sütké-

rező rákokat a magas sziklapartról kavicssal ki tudja hatásosabban felriasztani, és így tovább, egészen másfajta „feladatok” megoldásáig, például, hogy melyikünk képes Ceușescu Securitatéjának nemegyszer körülöttünk settenkedő embereit előbb felismerni (megjegyzendő, hogy Jugoszláviában sohasem volt okunk ilyesféle versenyre kelni).

Igazi nagy közös „számunk” azonban szabadideinket végigkísérő kártyacsatáink voltak. A nyelvataszosok hazai hagyományos tarokkozását kettesben már nem lehetett folytatni, két felet igénylő könnyebb, közönségesebb játékfajtákra pedig nem akartunk fanyalodni; mi volt más mit tenni, minthogy kitaláljunk valami újfélét kifejezetten a magunk ízlésére. Mondanom sem kell, hogy Lajos agyafúrt ötleteivel jócskán dúsított e dolgon. Szabadnapjainkban aztán e szórakozásunkat bőven kiélhettük, de még fáradságos gyűjtőnapjaink után is gyakran szerét ejtettük a játékos erőpróbának. Ilyenkor már szállásunkon, a kései vacsora után Lajos barátom hamiskás mosollyal, rituálissá vált mondatával állt elő: Akkor hát nem ütünk egyet? Aztán persze az „egy ütés”-ből éjfél körülígtartó viadal lett (egyébként mindketten rossz alvók, éjjeli baglyok voltunk). Ezt a játékos szokásunkat később – kifejezetten egykori együttléteink emlékezeteként – évente legalább egyszer, de újévkor mindig, kivétel nélkül (!) fenntartottuk, egészen Lajos betegségéig. Ezek a kedves alkalmak legfőljebb csak abban tértek el a hajdan műveltektől, hogy a játék folyamatosságát minduntalan megszakítottuk az egykori sok-sok nevezetes esemény, élmény felidézésével, amikor is közös erővel raktuk össze az idővel halványodó apró részleteket is. De sajnálom, hogy már nincs mód minderre.

Engedelmet kérek e sorok netalán olvasójától, hogy most nem szokványosan szakmai, nem föltétlenül tudományos folyóiratba illő részleteket is tartalmazó közleménnyel álltam elő. Úgy gondoltam azonban, hogy nem árt egyszer-egyszer a tudományt legfőljebb csak érintő, régen volt dolgokat is felidézni, meg hogy ez alkalommal a tudósról való emlékezetnek ilyesféle módja éppen Lőrincze Lajos-sal kapcsolatban talán megengedhető részemről.

Benkő Loránd